

УДК504.33+332.14:339.477

Химинець В.В.,
к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин
та міжнародного бізнесу,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ СИНЬОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Наукові дослідження переконують, що неефективний розвиток економіки, нераціональне природокористування, негативні тенденції щодо забруднення довкілля дедалі посилюються. Ключова роль сталого регіонального розвитку визначається тим, що базовою характеристикою добробуту населення стає не стільки рівень доходів, скільки рівень задоволення населення умовами життя.

Внаслідок існуючих проблем взаємозв'язків між суспільством і природою, виникає потреба в удосконаленні теоретико-методологічної основи екологічної економіки, інституційних основ і механізмів запровадження концепції сталого розвитку, особливо на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти еколого-економічних та інституційних механізмів, спрямованих на реалізацію концепції сталого розвитку, висвітлено в наукових працях українських (З. С. Варналія, З. В. Герасимчук, Т. Л. Желюка, Л. Г. Мельника, Т. Л. Миронової, Н. Р. Нижник, Г. В. Саєнка, Д. М. Стеченка, В. М. Трегубчука, Ю. Ю. Туниці, та ін.) та зарубіжних (Роберта Костанзи, Германа Дейлі, Джоша Фарлея, Гюнтера Паулі та ін.) вчених. Однак, до цього часу не створено наукового теоретико-методологічного підходу до еколого-економічного та інституційного механізмів реалізації сталого розвитку на регіональному рівні, відсутні чіткі програми дій, спрямовані на реалізацію концепції сталого розвитку.

Це гальмує формування ефективної регіональної економіки та її перехід до сталого розвитку. Крім того, механізми запровадження сталого розвитку будь-якого регіону мають вписуватися в національну і світову стратегію розвитку, виходити з них, бо глобальні цілі не можна безпосередньо відтворити в регіоні – їх можна тільки певним чином адаптувати до потреб регіону.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз еколого-економічних та соціальних проблем, інституційних основ та механізмів запровадження сталого розвитку Карпатського регіону України в контексті синьої економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж останніх десятиріч світова спільнота дедалі виразніше усвідомлює відповідальність людини за прогресуючу деградацію природного довкілля, виснаження природних ресурсів та екологічну небезпеку, яка загрожує всім, але найбільше, гірським регіонам світу.

Карпатський регіон (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька області) займає площу в 56,6 тис. км² (або 9,4 % території України), де проживають 6,5 млн. чол. (або 12 % її населення). Значну частину цієї території займають Українські Карпати – унікальна гірська екосистема на заході нашої держави. З ряду об'єктивних і суб'єктивних причин намітилися (а в останні роки – поглибилися) тенденції до погіршення еколого-економічного стану в регіоні: розбалансовано господарські зв'язки, прогресує безробіття, загострюються диспропорції в життєвому рівні населення в його гірській і рівнинній частинах, наближається до критичної демографічна ситуація, деградує унікальна природа Карпат. Щорічно за межі України в пошуках роботи виїжджає значна частина працездатного населення вказаних областей (за межами України працює за різними оцінками 4,0-5,5 млн. чол. – в основному вихідці із західної України).

Регіон характеризується різномірною системою виробничих відносин, його виробничі потужності зорієнтовані на комплектуючі вироби. Зокрема, в Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях, панівне місце займають енерговитратні лісопереробний і сировинно-видобувний комплекси. Нарощування обсягів виробництва в цих галузях весь час супроводжувалося створенням хімічних і лісохімічних потужностей, хронічним відставанням технологій від світових стандартів, неконтрольованою появою і нагромадженням різноманітних токсичних відходів, техногенним навантаженням на довкілля регіону.

Оцінка екологічної ситуації показує, що для більшої частини Карпатського регіону характерними є істотна антропогенна трансформованість ландшафтів і значна забрудненість середовища. В окремих прикарпатських областях сформувалися стабільні території загрозливого екологічного стану (наприклад, у межах Дрогобицької агломерації – Дрогобич, Борислав, Стебник, Трускавець, де розвинуті гірничохімічна, нафтопереробна, лакофарбова та інші галузі промисловості ставлять під загрозу розвиток рекреаційного

господарства; аналогічна ситуація склалася і в межах Львівсько-Волинського вугільного басейну, в зонах впливу яворівського і роздольського ВО «Сірка», калузького ВО «Оріана»).

В останні роки, внаслідок порушення режиму виробничих процесів, у Карпатському регіоні значно зросла загроза виникнення екологічно небезпечних техногенних аварій і катастроф. Крім того, треба рахуватися і з тим, що майже четверта частина його населення проживає в зонах з підвищеним екологічним ризиком функціонування промислових об'єктів, яких у регіоні майже три сотні. За забрудненістю повітря і вод Карпатський регіон займає 4-е, а за забрудненістю ґрунтів мінеральними добривами і пестицидами – відповідно, 1-е і 2-е місця в Україні. Відносно висока забрудненість повітря зумовлена наявністю на його території значної кількості хімічно-агресивних та сировинно-видобувних виробництв. До іншої групи концентрованих шкідливих речовин належать великі міста регіону, де викиди автотранспорту становлять 60-70 % їх загальної кількості. З огляду на відносно невелику площу міст Карпатського регіону та їх історично щільну забудову, тут вплив цього фактора може бути значно більшим, ніж в індустріальних, але значно просторіших, містах Сходу і Півдня України [2; 3].

Дефіцит надійних джерел водозабезпечення зумовив відсутність у Карпатському регіоні великих водомістких виробництв (металургія, хімія, гідроенергетика). Це до певної міри пов'язане з відносно низьким показником забрудненості води на його території порівняно з середнім по Україні. Так, щорічне споживання води в Карпатському регіоні досягає порядку 1,2 млрд. м³ (що становить тільки 3,6 % від загальнодержавного використання), а обсяг оборотної та послідовно використовуваної води є вищим, ніж у середньому по Україні (90% в Карпатському регіоні проти 80% по Україні). Стан водозабезпечення карпатських населених пунктів з кожним роком погіршується внаслідок переважаючих екстенсивних підходів до нарощування обсягів водопостачання, при неефективному організаційно-економічному і відсталому технічному забезпеченні водогосподарської діяльності.

Особливу тривогу викликає висока забрудненість ґрунтів регіону мінеральними добривами і пестицидами, якій значною мірою сприяє галузева спеціалізація його сільського господарства на виробництві овочів і технічних культур, а особливо – деяких ранніх сортів овочів і фруктів (ранні сорти капусти, помідор, перцю, суниці тощо – Закарпаття).

Особливо великої шкоди довкіллю Карпатського регіону наносить варварське відношення до основного природного багатства – лісів. Науково необґрунтовані великі рубки лісу в останні століття привели до зменшення їх площ, порушили вікову структуру, зменшили природний приріст деревини, нанесли шкоду водоутворюючій системі, стали причиною частих стихійних лих (повені, зсуви, селеві потоки, змив родючого ґрунту, буреломи тощо). Поступово Карпатський регіон з «перлини Європи» перетворився в екологічно усереднений регіон техногенно забрудненої України [2; 8].

Саме тому найбільш важливою для Карпатського регіону постає проблема екологічної безпеки. Сучасна наука стверджує, що загальна рівновага на територіях, типу Карпатського регіону, їх цілісність і поступовий соціально-економічний розвиток можуть бути забезпечені лише за умови активізації регіональних особливостей та розширення прав і обов'язків регіонів у розвитку продуктивних сил та розбудові соціальної сфери [3; 5].

Концептуальні підходи до сталого розвитку. На Всесвітній екологічній конференції з природного середовища й розвитку, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро у червні 1992 року, визначено і прийнято 27 загальних принципів, дотримання яких є обов'язковою умовою переходу суспільства до сталого розвитку. В їх основу, згідно прийнятої «Програми дій», мають бути закладені наступні обов'язкові правила [4; 5]:

- забезпечення психічного розвитку та здоров'я людини с основним завданням життєдіяльності кожного суспільства;
- визначення розумної й достатньої межі задоволення власних матеріальних потреб людини;
- прагнення охороняти основні екосистеми Землі та опанувати знаннями про управління природними ресурсами;
- прийняття концепції відкритої економічної системи та засад справедливої торгівлі;
- узгодження національних екологічних політик та створення міжнародних проєкологічних структур;
- розвиток прав й активності громадян.

В самому загальному вигляді, в концепції сталого розвитку суспільства, орієнтованого на оптимальне задоволення потреб людей, забезпечення достатньої якості життя, раціонального використання природних ресурсів і збереження довкілля, основна увага акцентується на створенні таких передумов [5; 8]:

- політична система має забезпечити участь широкої громадськості у прийнятті всіх важливих рішень;
- економічна система повинна вміти організувати розширене виробництво та науково-технічний прогрес на власній основі і забезпечувати збереження еколого-ресурсної бази;

—соціальна система покликана знімати напруження, що виникають в процесі економічного розвитку;

—технологічна система повинна стимулювати постійний і ефективний пошук нових оптимальних рішень;

—владна структура має мати гнучкий характер і бути здатною до самокорекції та самовдосконалення;

—міжнародна система повинна сприяти розвитку торгових та фінансових зв'язків на взаємовигідній основі.

Наприкінці ХХ століття в економічній теорії стали інтенсивно відстоюватися ідеї «зеленої економіки» – висхідний економічний розвиток суспільства без змін довкілля із застосуванням «відновлювальних технологій» як джерел енергії, так і сировини. Подальшому розвитку цих ідей має сприяти «синя економіка», яка стверджує, що в основу економічного зростання слід закласти логіку розвитку природних екосистем, їх взаємодоповнюваності та збалансованості, які виходять за рамки звичайного збереження ресурсів [6].

Природні системи працюють за принципом повного перетворення сировинних ресурсів із одного виду в інший, що дозволяє реалізувати стале виробництво, тобто вищу ступінь їх функціонування. В концентрованому вигляді сутність синьої економіки полягає у врахуванні інтегрального еколого-економічного ефекту при оцінці результатів усіх видів господарської діяльності. Інтегральний еколого-економічний ефект – це нелінійна сума двох різних за природою ефектів – традиційного економічного та екологічного. Важливим аспектом синьої економіки є пріоритет превентивних заходів щодо негативного впливу виробничо-господарської діяльності на природне довкілля.

Можна навести конкретні приклади використання ідей синьої економіки у виробничих процесах, які мали б стати основою сталого розвитку Карпатського регіону. У межах Карпатського регіону можна мати великі економії енергії і сировини при переробці відходів лісо-деревопереробної галузі та твердих побутових відходів. У процесах їх переробки виробляється біогаз метан, який за допомогою доступних технологій ефективно розділяється на водень, що може замінити потреби газу для населення, та карбон, який використовується у багатьох хімічних виробництвах поширених в регіоні. Стічні теплі води, які при цих виробництвах утворюються у великих кількостях, можуть, для прикладу, використовуватися для рибних ферм і вирощування водоростей, що забезпечить місцеве населення не лише новими і дешевими продуктами харчування, але й дозволить виробляти біопаливо.

Іншим прикладом ефективного використання ідей синьої економіки може стати запровадження кластерної моделі розвитку в економіку гірських територій Карпатського регіону. Останній потрібно представляти для інвесторів як регіон, привабливий для розміщення виробництв із високими вимогами до чистоти довкілля, наявністю відповідної інфраструктури та висококваліфікованих трудових ресурсів. В областях Карпатського регіону є всі передумови для появи кластерів, створення яких не потребує масштабних фінансових видатків із боку держави, а лежить у площині вдалого поєднання концепції сталого розвитку, адекватного законодавчого забезпечення та дієвих управлінських рішень.

Враховуючи те, що високотехнологічні галузі не мають традицій існування у гірських районах Карпатського регіону, важливим стає запровадження там кластерного типу їх розвитку. Світовий економічний досвід свідчить про високу ефективність діяльності кластерів, які є територіальним об'єднанням взаємопов'язаних підприємств у межах одного регіону. Кластерний підхід дозволяє підвищити конкурентоспроможність економіки регіонів та привабливість їх для іноземних інвестицій. У гірських районах Карпатського регіону доречно вести мову про формування науково-виробничих кластерів таких галузей: рекреаційно-фармацевтичної, оптико-електронної, харчової та переробної промисловості.

В загальному механізмі стратегії сталого розвитку регіону, прийнято виділяти такі напрями його розвитку, як: правові, організаційні, фінансові, економіко-інноваційні, соціальні, екологічні та інформаційні [7]. Основне місце серед них займають нормативно-правове та інституційне забезпечення сталого розвитку.

Інституційне забезпечення. Для більшості регіонів України властивий низький рівень стимулювання сталого розвитку регіону. Однією з найвагоміших причин такого стану є недостатність інституційного забезпечення сталого розвитку регіону.

Під інституційним забезпеченням стимулювання сталого розвитку регіону слід вважати цілеспрямований систематичний вплив державних органів влади, спрямований на забезпечення високих соціальних, економічних та екологічних стандартів існування населення. Цей вплив полягає у використанні нормативно-правової бази та інформаційної бази, а також використовує програмно-технічні комплекси з управління даними [1].

З точки зору стимулювання сталого розвитку регіону, «інституції» - це норми, традиції, звичаї поведінки в суспільстві, які забезпечують його поступальний розвиток. Натомість, «інститути» – це закріплення норм і звичаїв у вигляді законів, організацій, установ, що впливають на стан соціо-еколого-економічної (СЕЕ) рівноваги в умовах стимулювання сталого розвитку регіону.

Для реалізації інституційного потенціалу необхідно виключити нецільове використання інститутів, подолати невідповідності інститутів, трансформувати інституційну систему у визначальний фактор економічного розвитку. У даному випадку зв'язок інституційної системи і сталого розвитку виглядає двояко: не тільки інститути виступають джерелами сталого розвитку, а й самі є результатом сталого розвитку. Інститути можуть бути зовнішніми та внутрішніми. Зовнішні інститути (різноманітні міжнародні організації та, що займаються питаннями сталого розвитку, та фінансово-кредитні установи) забезпечують активізуючий вплив на розвиток регіональних систем в контексті сталого розвитку через застосування різноманітних форм впливу на регіони. Внутрішні інститути (переважно органи державної та регіональної влади) сприяють стимулюванню сталого розвитку регіону через вироблення внутрішньої мотивації суб'єктів господарювання до активної діяльності, що націлена на досягнення сталого розвитку регіону.

Інституційне забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону передбачає:

– вибір політики стимулювання сталого розвитку регіону – вибір оптимального типу політики стимулювання сталого розвитку регіону відповідно до стану сталого розвитку, властивого даному регіону; вибір інституційних інструментів для реалізації політики стимулювання сталого розвитку регіону – формування набору інструментів стимулюючого характеру, що максимально ефективно сприятимуть досягненню сталого розвитку конкретному регіону;

– контроль за стимулюванням сталого розвитку регіону – відстеження проведення стимулюючих заходів, направлених на досягнення сталого розвитку регіонів України, державними та громадськими організаціями в межах країни та міжнародними установами; виявлення недоліків щодо застосування стимулюючих заходів на практиці;

– пропозиції щодо поліпшення проведення стимулювання сталого розвитку регіонів – рекомендації щодо поліпшення якості стимулювання сталого розвитку регіонів з боку всіх суб'єктів регіональних СЕЕ систем, направлени на зміну законодавства, конкретних дій виконавчих органів з метою досягнення сталого розвитку регіону.

Основним змістом інституційних перетворень політики, направленої на стимулювання сталого розвитку регіону має бути стимулювання регіонів за допомогою трансформації податкової, бюджетної, інвестиційно-інноваційної політики ресурсо- і енергозбереження, впровадження екологічної техніки і технології. В цілому інституційні інструменти стимулювання сталого розвитку регіону направлени на залучення додаткових коштів до регіону для реалізації різноманітних програм та проектів в контексті досягнення сталого розвитку регіону, забезпечуючи при цьому потужну протидію внутрішнім і зовнішнім загрозам регіону у соціальній, економічній та екологічній сферах.

Інституційними інструментами мотивації сталого розвитку регіону можуть бути:

– угоди про співпрацю між регіональними органами влади та Кабінетом Міністрів України;

– регіональні програми соціо-еколого-економічного стимулювання – фінансово-нормативні документи, що прийняті і реалізуються з метою стимулювання сталого розвитку регіону за рахунок коштів бюджетів різних рівнів. Інструмент спрямований на створення програми зі стимулювання сталого розвитку регіону, забезпечення необхідних потреб регіону;

– сталі регіональні позабюджетні фонди – фінансово-організаційні структури, не пов'язані із бюджетами різних рівнів, що задовольняють соціальні, економічні та екологічні потреби регіону. Інструмент націлений на створення постійного джерела фінансової підтримки сталого розвитку на території регіону;

– популяризація та пропаганда сталого розвитку регіону. Ціль інструменту полягає в утвердженні позитивного іміджу регіону в межах країни та за її межами шляхом пропаганди успішних інвестиційних проектів в соціальній, економічній та екологічній сферах регіону.

Стратегія сталого еколого-економічного розвитку Карпатського регіону мала б передбачати, що продуктивні сили, структура економіки, спеціалізація та розміщення виробництва в сучасних умовах повинні якнайтісніше узгоджуватися з наявними ресурсами, продуктивним, відтворювальним і асиміляційним потенціалом навколишнього природного середовища всіх територій, які входять до складу Карпатського регіону [9; 10].

Висновки з проведеного дослідження. Впровадження механізму стратегії сталого розвитку Карпатського регіону полягає в забезпеченні збалансованого розвитку всіх сфер його економіки на основі виваженого використання ресурсів для вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Особливу увагу при цьому потрібно приділяти вивченню ролі інновацій, складової управління, ефективній роботі всіх підприємств території, а також застосуванню соціальних гарантій та пільг для підвищення якості життя населення.

Бібліографічний список

1. Генціаж Я. Інституційні механізми регіонального розвитку України: шлях до майбутнього / Я. Генціаж, М. Гнидюк // Збірник наукових праць УАДУ. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – Вип. 2. - Ч. 1. – С. 66-73.

2. Гобела В. В. Огляд економічних, соціальних та екологічних загроз Карпатському регіону / В. В. Гобела // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. Вип. 20.13. – С. 81-87.
3. Долішній М. Карпатський регіон у контексті державної економічної політики: оцінка стану і стратегія розвитку / М. Долішній, В. Кравців // Економіка України. – 1995. – № 8. – С. 24-35.
4. Дорогунцов С. Сталий розвиток: траєкторія можливостей та обмежень / С. Дорогунцов, О. Ральчук // Вісник НАН України. – 2000. – № 8. – С. 3-14.
5. Кравців В. С. Регіональна політика сталого розвитку гірських територій України: сучасний стан та напрями вдосконалення / В. С. Кравців // Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи. – Ужгород, 2010. – С. 21-27.
6. Паулі Гюнтер Синя Економіка. 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць. Доповідь Римського Клубу / Гюнтер Паулі. – Видання «Risk Reduction Foundation», – Київ, 2012. – 320 с.
7. Трегобчук В. М. Концепція сталого розвитку для України / В. М. Трегобчук // Вісник Національної академії наук України : [загальнонаук. та громадсько-політичний журнал]. – 2002. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.nbuv.gov.ua/portal/All/herald/2002-02/7.htm>.
8. Химинець В. В. Еколого-економічні засади сталого розвитку Закарпаття : [монографія] / В. В. Химинець. – Ужгород, 2004. – 212 с.
9. Химинець В. В. Еколого-економічні засади сталого розвитку Карпатського регіону / В. В. Химинець // Карпатська конференція з проблем охорони довкілля CARPATIAN ENVIRONMENTAL CONFERENCE – SEC-2011 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Мукачево-Ужгород, 15-18 травня 2011 р.: тези доповідей – Ужгород, 2011. – С. 244-245.
10. Химинець В. В. Карпатський регіон у контексті сталого розвитку України / В. В. Химинець // Наук. вісник УжНУ. Сер. «Економіка». – 2012. – № 37. – Частина 3. – С. 40-45.

Анотація

В роботі показано, що в умовах сталого розвитку, продуктивні сили і структура економіки Карпатського регіону повинні якнайтісніше узгоджуватися з наявними ресурсами, відтворювальним і асиміляційним потенціалом навколишнього природного середовища всіх територій, які входять до його складу, тобто відповідати умовам синьої економіки. Здійснено аналіз еколого-економічних проблем Карпатського регіону. Розглянуто основні еколого-економічні та інституційні механізми реалізації концепції сталого розвитку Карпатського регіону. Обґрунтовано актуальність і важливість активного й ефективного міжобласного еколого-економічного та інституційного співробітництва на території Карпатського регіону.

Ключові слова: Карпатський регіон, сталий розвиток, економіка природокористування, синя економіка, інституційні механізми.

Аннотация

В работе показано, что в условиях устойчивого развития, производственные силы и структура экономики Карпатского региона должны всесторонне согласовываться с имеющимися ресурсами, воспроизводственным и ассимиляционным потенциалом окружающей среды всех территорий, входящих в его состав, т.е. соответствовать условиям синей экономики. Осуществлен анализ эколого-экономических проблем Карпатского региона. Рассмотрены эколого-экономические и организационные механизмы реализации концепции устойчивого развития Карпатского региона. Обоснована актуальность и важность активного и эффективного межобластного эколого-экономического и институционального сотрудничества на территории Карпатского региона.

Ключевые слова: Карпатский регион, устойчивое развитие, экономика природопользования, синяя экономика.

Annotation

In the work shows that in the conditions of stable development productive power and structure of the economy of the Carpathian region should be matched with the recourses, reproduced and assimilated potential of included territorial environment, i.e. according to the conditions of the blue economy. An environmental and economic problem in the Carpathian region has been analyzed. The main ecological economical and institutional mechanisms for implementing the concept of sustainable development of Carpathian region were considered. The relevance and importance of active and effective interregional ecological economical and institutional cooperation on the territory of Carpathian region has been substantiated.

Key words: Carpathian region, stable development, the economy of natural recourses, the blue economy.